

Makale Bilgisi: Rahımlı, U. (2023). Nahçıvan'da Sovyet Hakimiyetinin Kurulması. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 273-295.	Article Info: Rahımlı, U. (2023). Establishment of Soviet Rule in Nakhcivan. DEU Journal of Humanities, Volume: 10, Issue: 2, pp. 273-295.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 17.05.2023	Date Submitted: 17.05.2023
Kabul Edildiği Tarih: 08.08.2023	Date Accepted: 08.08.2023

NAHÇIVAN'DA SOVYET HAKİMİYETİNİN KURULMASI

Ulvu Rahımlı*

ÖZ

Bu çalışma, Nahçıvan'ın yakınçağ tarihinin çeşitli aşamalarını ele alıyor. 1917 Şubat Devrimi sonrasında gerçekleşen özgürlük hareketleri ve bağımsız cumhuriyetin kuruluşu bu çalışmanın başlıca odak noktalarından biridir. Bununla birlikte İngiliz ve Amerikalıların Nahçıvan'a gelerek burada askeri valilikler kurması ve Ermenilerle mücadeleleri anlatılıyor. Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesine yönelik Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ve Türkiye'nin politikaları, Gümrü, Kars ve Moskova Antlaşmaları gibi önemli belgeler de ele alınmıştır. Çalışma, Azerbaycan SSC dahilinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin gelişimi ve kronolojik olayları da detaylı bir şekilde ele almaktadır. Nahçıvan'ın tarihi, bölgenin jeopolitik ve sosyal değişimleri açısından oldukça zengin ve önemlidir ve bu çalışma, bölgenin tarihine ilişkin birçok önemli ayrıntıyı ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Nahçıvan, Türkiye, Azerbaycan, Rusya, Ermenistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

ESTABLISHMENT OF SOVIET RULE IN NAKHCIVAN

ABSTRACT

This study discusses various stages of modern history of Nakhchivan. One of the main focuses of this study is the freedom movements that took place after the February Revolution and the establishment of the independent republic. Additionally, it describes the British and American military governorships in Nakhchivan and their struggles against Armenians. Important documents related to determining the status of Nakhchivan, such as the RSFC and Turkey's policies, as well as the treaties of Gumri, Kars, and Moscow, are also addressed. The article also comprehensively covers the development and chronological events of the Nakhchivan Autonomous Republic within the Azerbaijan SSR. The history of Nakhchivan is quite rich and significant in terms of the region's geopolitical and social changes, and this study reveals many important details about the region's history.

Keywords: Nakhcivan, Türkiye, Azerbaijan, Russia, Armenia, Soviet Socialist Republic.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ulvi567@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9427-9855>.

1. GİRİŞ

Nahçıvan, tarihi boyunca birçok devletin egemenliği altında kalmış ve farklı kültürel, siyasi ve sosyal değişimlere tanıklık etmiştir. Bu bölgenin tarihi, uluslararası ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Tarih boyunca Azerbaycan toprakları ve Azerbaycan Türklerinin anayurdu olan Nahçıvan, yakınçağ tarihinin çeşitli aşamalarında İran, Çarlık Rusya,¹ Osmanlı Devleti, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve son olarak Sovyetler sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti gibi farklı devletlerin egemenlikleri altında kalmıştır. Bu nedenle, Nahçıvan'ın tarihi birçok farklı dönem ve perspektiften incelenmesi gereken zengin bir alandır.

Nahçıvan tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri, 1917 Şubat Devrimi sonrasında gerçekleşen özgürlük hareketleri sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiği dönemdir. Nahçıvan, bağımsız Cumhuriyet döneminde İngiliz ve Amerikalıların askeri valilikleri tarafından yönetilmiş, ardından Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelmiştir. Nahçıvan'ın statüsü, Gümrü, Kars ve Moskova Antlaşmaları gibi önemli belgelerle belirlenmiştir. Bu çalışma, Nahçıvan'ın tarihsel gelişimine ilişkin bir inceleme sunmaktadır. Nahçıvan'ın tarihi, bölgenin politik ve sosyal değişimleri açısından oldukça zengin ve bu çalışma, bölgenin tarihine ilişkin birçok önemli ayrıntıyı ortaya koymaktadır. Çalışmada, Azerbaycan ve Nahçıvan devlet arşivlerinin yanı sıra Azerbaycan ve Türkiye'de ele alınan güncel yayınlardan da faydalanılmıştır.

Nahçıvan'da Sovyet hakimiyeti, Sovyetler Birliği'nin genişleme politikalarının bir sonucudur. Sovyetler Birliği, doğu komşuları İran ve Türkiye'yi etkileyen coğrafi bir konumda bulunuyordu ve Nahçıvan, Sovyetler Birliği'nin doğu sınırlarını genişletme stratejisi kapsamında stratejik bir öneme sahipti. Nahçıvan'daki Sovyet hakimiyeti, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki varlığını güçlendirmeye ve bu bölgeleri güvence altına almaya yönelik bir adımdı. Diğer yandan İngiltere ve Amerika gibi karşıt ideolojilerin bölgede yeterince güçlenememesi ve Kurtuluş Savaşı yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetinin kültürel ve diplomatik faaliyetleri, Nahçıvan'daki Sovyet hakimiyetine karşı etkili bir direnç gösterememesine neden oldu.

Çalışma, Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesine yönelik Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti, Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (RSFC) ve Türkiye'nin politikalarının yanı sıra Gümrü, Kars ve Moskova Antlaşmaları gibi önemli belgeleri de ele almaktadır. Bu belgeler, Nahçıvan'ın siyasi ve

¹ Safevi Hanedanlığının son bulmasıyla Nahçıvan'da bağımsız Nahçıvan Hanlığı kurulmuş ve 1828'de Azerbaycan topraklarının Çarlık Rusya tarafından işgalinin tamamlanmasıyla Nahçıvan'da, Erivan Valiliği'ne bağlı bir kaza yönetimi kurulmuştur.

toprak işgali ile ilgili durumunu açıklayarak, bölgenin statüsünün nasıl belirlendiğine ışık tutmaktadır.

Ayrıca, çalışma Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) dahilinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin gelişimi ve kronolojik olaylarını da detaylı bir şekilde ele almaktadır. Nahçıvan'ın tarihi, bölgenin politik ve sosyal değişimleri açısından oldukça zengin ve önemlidir ve bu çalışma, bölgenin tarihine ilişkin birçok önemli ayrıntıyı ortaya koymaktadır.

2. Sovyet Öncesi Nahçıvan'da Bağımsızlık Mücadelesi

1917 Şubat Devrimi ile Çarlık Rusya'da yaşayan azınlık halklar için özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi dönemi başlamıştır. Bunun üzerine Güney Kafkasya topraklarının kaybedilmemesi için Özel Transkafkasya Komitesi'ni (OZAKOM) kurulması kararı alınmıştır. Geçici Hükümet, Mayıs 1917'den itibaren gibi Nahçıvan'a bağlı köy, kaza ve kamu kuruluşlarının yürütme komiteleri oluşturulmaya başladı ve böylece Nahçıvan ve çevresindeki otoritenin sağlanması amaçlandı (Hacıyev, 2018, ss. 140-142).

Ancak, Ekim Devrimi sonrasında, Brest-Litovsk Antlaşması şartlarıca Sovyet Rusya'nın Elviye-i Selase'den geri çekilmesi, Güney Kafkasya halklarının bağımsızlığına halklarının bağımsızlığına giden yolda önemli bir başlangıç oldu. Devamında gelen Trabzon Konferansı ile Batum Konferansı ve Antlaşmasıyla da Güney Kafkasya Cumhuriyetleri, Osmanlı Devleti ile barış mütarekesi imzaladılar ve Batum Antlaşması neticesinde bölgedeki sınır hatları belirlenmiş oldu. Son olarak, 4 Haziran 1918'de Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Dostluk ve Barış Antlaşması gereğince Ahılkelek'ten Nahçıvan'a kadar olan toprakların tamamı Osmanlı Devleti sınırlarına dahil edilmiştir. Böylece Ordubad sınırına kadar Nahçıvan toprakları Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları dışında kalmış ve bölgede Osmanlı Devleti otoritesi kurulmuştur (Qafarov, 2018, ss. 161-191).

Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti topraklarına katılmasının ardından Nahçıvan da aynı kaderi paylaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayarak Mondros Mütarekesi gereği Kafkasya'dan çekilmeye zorlanmıştır. Nahçıvan ve çevresi, Ermeni işgaline maruz kaldı ve bölgenin işgal edilmesini önlemek için yerel yönetim kuruldu. Osmanlı subaylarının yardımıyla gerçekleştirilen birtakım girişimler sonucunda, 18 Kasım 1918 tarihinde Aras-Türk Cumhuriyeti kurulmuş ve yönetim, Aras-Türk Cumhuriyeti tarafından ele alınmıştır (Atnur, 2001, s. 96).

Mondros Ateşkes Antlaşması uyarınca, Güney Kafkasya İngilizlerin nüfuz alanına dahil edildi. İngiliz askeri birlikleri, Kasım 1918'de Bakü'ye ve Ocak 1919'da Nahçıvan'a ulaştı. Nahçıvan'da, Binbaşı W. Gibbon bölgedeki durum netleşene kadar Ermeniler ve Azerbaycan Türklerine mevzilerinde

kalarak ileri hareket etmemelerini emretti.² İngilizler, Nahçıvan'da Albay Laughton'u General Vali olarak atadı ve bölge liderlerine bir yönerge gönderdi. Bu yönergeye göre, Aras vadisinin kazalarında yasaları ve düzeni sağlamak amacıyla yönetiminin İngiliz hükümeti tarafından geçici olarak devralındığı belirtilmiştir. İngiliz birlikleri, Nahçıvan, Develi, Culfa ve Şahtahtı'da mevzilecek ve bahsi geçen bölgenin tüm sorunları İngiliz Hükümeti tarafından kararlaştırılacaktı (ACCÇDSBA, d. 13, s. 3).

Ermeniler, Nahçıvan'ı ele geçirmek için gayretlerini artırmış ve İngiliz yönetiminin kendilerini koruyacaklarına inanmışlardı. Gerçekten de 10 Mart 1919 tarihinde Nahçıvan hududundaki Ermeni Kuvvetleri Müfrezesi komutanı, hükümetine gönderdiği raporda şöyle yazmıştı: "Albay Temperley (Nahçıvan'daki İngiliz müfrezesinin komutanı), İngiliz askeri komutanlığının Aralık köyü ve diğer köylerin zapt edilmesine itiraz etmediğini bana söyledi ve müfrezelerimizin bir İngiliz subayı tarafından komuta edileceğini belirtti." Nahçıvan'da bulunan İngiliz misyonu, Ermenilerin Nahçıvan topraklarına hücumunu önlemek için hiçbir girişimde bulunmadı. Ancak aynı zamanda, İngilizler çifte standartlı bir politika izleyerek Ermenileri hızlıca silahlandırdılar. İngilizler, Nahçıvan yöresini Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanıdıklarını belirterek mali kaynak ve mühimmat sözü verirken, diğer taraftan Nahçıvan'ın Ermeni yönetimine geçmesi teklifinde bulunuyorlardı. İngiliz misyonunun Nahçıvan'daki varlığı, Ermenilerin cumhuriyet topraklarına saldırmasını engellemek için hiçbir adım atmamasıyla karakterize edildi (Rahımlı, 2023, s. 268).

Ermenistan Başbakanı G. Hatisov, Aras-Türk Cumhuriyeti hükümetine bir telgraf göndererek, İngiliz yönetimi tarafından verilen izinle Nahçıvan ve Ordubad'ın Ermenistan tarafından ilhak edildiğini bildirdi. Genel olarak bakıldığında, Nahçıvan'daki İngiliz komutasının temsilcileri, Ermenistan yönetiminin Nahçıvan'ın Ermenistan'a ilhakı yönündeki hareketlerine açıkça destek veriyorlardı (Rahımlı, 2023, s. 269).

25 Şubat 1919'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile birleşme kararı alan Nahçıvan Hükümet Başkanı, Milli Şura üyeleri ve Cafergulu Han, Aras Vadisi'nin Ermenilere verilmesini protesto etmek için 26 Şubat 1919'da İngiliz Generali Laughton'a bir mektup gönderdiler. 14 Mayıs 1919 tarihinde Ermenistan Başbakanı G. Hatisov ve General Davie Nahçıvan'a geldi. Ertesi sabah, Türk Milli Şura üyeleri, Nahçıvan halkının bir kısmının Ermenistan'a nakledilmesine karşı güçlü itirazlarını Davie ve Hatisov'a ilettiler. Aras-Türk Cumhuriyeti askerleri Ermeni kuvvetlerinin liderine karşı sert bir tavır sergiledi ve şiddetin tüm dünyaya duyurulacağını söyledi: "Müslümanların

² Bu dönemde bağımsızlığını yeni kazanmış olan Azerbaycan Devleti, düzenli orduya sahip olmadığından ve Karabağ ile Zengezur'da Ermeni çeteleriyle mücadele yürüttüğünden Nahçıvan'da otoriteyi tam olarak sağlayamadı ve burada kurulan Aras-Türk geçici hükümetini desteklemeye karar verdi. Diğer yandan İngiliz generallerinin Bakü'de bulunması ve Azerbaycan Hükümeti'ne baskı yapmaları sebebiyle Nahçıvan konusunda Azerbaycan, İtilaf Devletleri ile iş birliği yapmak zorunda kaldı.

istek ve çabalarını, umutlarını ve hedeflerini hesaba katmadan şiddet uyguladıklarını tüm dünya Müslümanlarına anlatacağız.” Hatisov’un Ermenistan Cumhuriyeti hükümetinin temsilcisi olarak bu vahşeti uygun bulmaması ve aralarına girmemesi gerektiğini de ilave ettiler (Hacıyev, 1994, s. 43).

Tüm bu mücadelelere rağmen 20 Mayıs 1919’da Nahçıvan’ın Ermeni yönetimine geçmesi kararı İngiliz generaller tarafından fikir birliğiyle kabul edildi. Buna rağmen mücadele sona ermedi ve Ermeni yönetiminde baskı ve katliamlara boyun eğmeyen Nahçıvan halkı silahlı mücadeleyi bırakmadı. Haziran ayında İngilizlerin bölgeyi terk etmesinin ardından Nahçıvan’da Ermenilerle yerel savunma birlikleri arasında bir hafta süren şiddetli çatışmalar yaşandı ve sonunda Ermeniler 18-25 Temmuz 1919’da bölgeden sürüldü. Çatışmaların en şiddetli yaşandığı yerler arasında Erivan-Culfa Demiryolu ve Şahtahtı İstasyonu yer alıyordu. Nahçıvan savunma güçleri büyük bir zafer kazandı ve dört top, kırk iki makineli tüfek, bir zırhlı tren ve çok sayıda cephaneye el koydu. Sekiz subay ve sekiz yüz Ermeni askeri esir alındı, Vedi’deki kanlı çatışmalar sonucunda Ermeniler yaklaşık dört bin kayıp verdi. Bu şekilde Nahçıvan halkı, Ermenilere karşı yürüttüğü inatlı silahlı mücadele sonucunda bölgeyi işgal eden güçlere karşı kesin bir zafer kazandı ve Ermeniler sürüldü (ACDA, d. 80, s. 19).

Ancak Ağustos 1919’da Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bölgeye gelerek yeni bir güç haline geldi. ABD, bölgede otoriteyi ele geçirmeyi amaçladı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile anlaşmaya vararak General Valilik³ kurmak istedi. İngiltere gibi Ermeni hükümetiyle iş birliği içinde olan ABD, Nahçıvan’ı kalıcı bir güç olarak ele geçiremedi, ancak Ermeni güçlerini Nahçıvan’ı işgal etmeleri konusunda destekledi. Ancak bu girişimler başarısız oldu ve Osmanlı Devleti askeri güçlerinin yardımıyla Nahçıvan, işgalcilerden kurtarıldı ve Nisan 1920 itibarıyla bağımsızlığını ilan etti. (Rahımlı, 2023, ss. 273-279).

3. Rusya Federatif Cumhuriyeti’nin Nahçıvan Politikası

9 Nisan 1920’de, Tiflis’te, Transkafkasya Cumhuriyetleri Konferansı düzenlendi. Konferansta, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nden G. Ağayev, O. Kriçinski, F. Vekilov, Gürcistan Cumhuriyeti’nden Y. Gegeçkori, G. Lordkinanidze, G. Maharadze; Ermenistan Cumhuriyeti’nden A. Ohacanyan, T. Bekzadyan ve S. Haçaturyan katıldı. Azerbaycan temsilcileri, sadece Karabağ’da değil, Ordubad, Nahçıvan ve Vedi bölgelerinde de askeri çatışmaların durdurulmasını teklif etti. Ancak Ermeniler buna itiraz ettiler. Muhtemelen askeri avantajın kendilerinde olduğunu ve yakın gelecekte Nahçıvan’ı ele geçireceklerini varsaydılar. Ancak işgal niyetleri gerçekleşmedi (Hacıyev, 2010, s. 155).

³ Askeri subaylar tarafından yönetimin ele alınmasından dolayı valilik yönetimi, General Valilik, vali ise General Vali (генерал губернатор/general güveneratör) olarak isimlendirilmiştir.

27-28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya ordusunun askeri müdahalesi sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin düşmesi, Nahçıvan'da zaten gergin olan askeri-politik durumu daha da karmaşık hale getirdi. 28 Nisan'da 11. Kızıl Ordu Askeri Konseyi ve Azerbaycan Devrim Komitesi, Nahçıvan'a gönderilen bir telgrafla iktidarın Sovyetlere devredilmesini talep etti. Nahçıvan Devrim Komitesi'nin başkanı, daha sonra başkan yardımcısı olarak görev yapan Ponomaryov, Azerbaycan Devrim Komitesi'ne gönderdiği bilgilerde bu konuda şunları yazmıştır:

28 Nisan 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümetinin Nahçıvan'ı temsil eden temsilcisi beni çağırdı ve Bakü'den telefonla aldığı talimata göre iktidarın Sovyetlere devredildiğini ve yeni hükümet kurmamız gerektiğini söyledi. Biz acilen komünistleri ve sol görüşlü kişileri çağırdık ve yedi üyeden oluşan bir Devrimci Komite oluşturduk. Ancak Bakü'den gelen emirlere göre Devrim Komitesi başkanı bir hafta içinde üç kez değiştirildi (Cəfərli, 2017, s. 84).

Ancak Nahçıvan Müslüman Milli Komitesi liderliği, Nahçıvan Devrimci Komitesi'nin arkasında gerçek bir siyasi ve askeri gücün olmadığı, Taşnak baskınlarının devam ettiği bir ortamda iktidarı devretmek için acele etmemiştir. Çünkü yeni hükümet, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gerçek mahiyetinin farkında olmasına rağmen, Nahçıvan meselesindeki tavrını henüz kesin olarak ifade etmiş değildi. Bu, Azerbaycan SSC Dışişleri Komiser Yardımcısı M. D. Hüseyinov'un 30 Nisan 1920'de Taşnak rejimi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notadan açıkça görülmektedir. Notada şunlar yazıyordu:

1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İşçi ve Köylü Hükümeti, Devrimci Komite adına sizden şunları talep ediyor:
2. Karabağ ve Zengezur'u birliklerinizden derhal temizleyin;
3. Birliklerinizi kendi sınırlarınıza çekin;
4. Etniksel çatışmalara son verin. Aksi takdirde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Komitesi kendisini sizinle savaş halinde sayacaktır. Notaya cevap vermek için üç gün süre veriliyor (NMCDA, d. 11, s. 27).

Görüldüğü gibi notada Nahçıvan hakkında hiçbir şey yazmıyordu. Sovyet Rusya'nın Azerbaycan toprakları konusundaki tutumu, birçok durumda ABD ve İngiltere'nin yanı sıra Taşnak Hükümeti'nin konumu ile de örtüşüyordu. Bu bağlamda Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin, 2 Haziran 1920'de Rusya'nın Kafkasya elçisi G. Orjonikidze'ye şunları yazıyordu:

Taşnak hükümeti ile bir uzlaşmaya varmak bizim için önemli. Bu arada Azerbaycan Hükümeti sadece Karabağ ve Zengezur'u değil, Şerur-Dereleyez ilçesini de ihtilafli bölge ilan ediyor.

İkincisi, hiç kimse tarafından tartışmalı ilan edilmedi, Müsavat hükümeti bile bunu her zaman Ermenistan'ın olarak kabul etti. Onsuz Ermenistan'dan neredeyse hiçbir şey kalmıyor. Azerbaycan Hükümeti'nin Şerur- Dereleyez bölgesini değil, Karabağ ve Zengezur'u tartışmalı olarak kabul etmesi için Bakü'deki büyük nüfuzunuzu kullanmanızı rica ediyoruz (Cəfərli, 2017, s. 85).

Açıktır ki, Sovyet Hükümeti'nin tüm çabası Azerbaycan hükümetine Karabağ ve Zengezur topraklarını tartışmalı, Şerur-Dereleyez bölgesinin Ermenistan toprağı olduğunu kabul ettirmek içindi. Diğer bir deyişle, Nahçıvan bölgesi toprakları da dahil olmak üzere Azerbaycan toprakları pahasına Ermenistan devletinin topraklarını genişletmek Sovyet Rusya için öncelikli bir konu haline geldi (Cəfərli, 2017, s. 85). En başından beri İngiltere ve ABD gibi Sovyet Rusya da “nefes alacak” bir Ermenistan için Nahçıvan bölgesinde çıkarları doğrultusunda taksimat yapmaya çalışıyordu. Aslında düşman olarak gördüğü batılı devletlerin yarım bıraktığı misyonu tamamlama görevi üstlenmişti.

19 Haziran 1920'de N. Nerimanov, P. Mdivanin ve diğerleri tarafından imzalanan bir telgraf, RSFC Dışişleri Komiseri G. Çiçerin ve 11. Kızıl Ordu Askeri Konseyi üyesi G. Orjonikidze'ye gönderildi. Nüshası Vladikavkaz'da bulunan bu belge Ermenilerin Azerbaycan topraklarında yaptıkları kanlı katliamları ve bunun yol açtığı durumu şöyle anlatıyor:

Taşnak hükümeti Azerbaycan'da yasadışı faaliyetlerine devam ediyor. Onlarca köy Taşnaklar tarafından yok edildi. Müslüman köylüler Taşnaklar tarafından katledildi. Culfa ve Nahçıvan bölgelerindeki Müslümanların evleri Taşnaklar tarafından ele geçirildi ve bir yılı aşkın süredir ilişkiler kesildi. Yerel halk, kendi kuvvetleriyle Taşnak Hükümeti'ne karşı savunma pozisyonu aldı. Onlar bu mücadelede kendi güçlerine ve Türk askerinin gücüne güveniyorlar. Askerlerimiz buraları özgürleştirdikten sonra bu topraklar sadece Azerbaycan'a ilhak edilmelidir (ACDA, d. 69, s. 187).

Temmuz 1920'de Nahçıvan, Culfa ve Ordubad halkı, N. Nerimanov'a ve Azerbaycan Devrim Komitesi başkanı G. Orjonikidze'ye bir mektup göndererek bu bölgelerin (Nahçıvan, Culfa ve Ordubad) birbirinden ayrı düştüğünü ancak yerel halkın gönüllü birlikleriyle Taşnaklara karşı mücadele yürüttüğünü bildirmişlerdir. Dolayısıyla bu bölgeler Kızıl Ordu tarafından kurtarılmalı ve doğrudan Azerbaycan'a entegre edilmelidir: “Yerel halk kendini Taşnaklardan koruyor, Kızıl Ordu'nun yardımıyla topraklarımızı özgürleştirmeyi ve Azerbaycan'la yeniden birleşmesini sağlamayı umuyoruz” (Cəfərli, 2017, s. 88). Nitekim yöre halkı süregelen savaş ve katliamların son bulmasını istiyor ve bölgedeki Türk askerlerinin de Sovyet Rusya ile iyi ilişkilerini görerek Kızıl Ordu'nun onların tek çaresi olacağı kanaatine varıyorlardı.

28 Temmuz 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu Nahçıvan'daki durumu tartıştı ve Azerbaycan Devrim Komitesi'ne Nahçıvan meselesini prensipte netleştirme, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınırları belirleme ve Nahçıvan topraklarında Sovyet iktidarının kurulmasına yardım etme talimatlarını verdi. Aynı günün akşamı 11. Kızıl Ordu'nun askeri birlikleri Nahçıvan şehrine girdi. 28 Temmuz 1920'de Nahçıvan'da Sovyet iktidarının kuruluşu resmen ilan edildi. Nahçıvan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı ile aynı zamanda, Cumhuriyetin en yüksek otorite organı olan Nahçıvan Devrimci Komitesi kuruldu (Mədətov, 1958, ss. 70-72). Nahçıvan ayrı bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmesine rağmen kendisini halen daha Azerbaycan'ın bir parçası olarak görüyordu. 10 Ağustos'ta Nahçıvan Devrim Komitesi, Azerbaycan SSC Merkez Komitesi başkanı N. Nerimanov'a bir mektup gönderdi: "Nahçıvan halkının büyük çoğunluğunun kararıyla Nahçıvan toprağı kendisini Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ediyor" (Hacıyev, 2018, ss. 171-172).

Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasında belirleyici role sahip olan Sovyet Rusya, çifte standart uygulayarak, Ermeni Taşnak güçleriyle hem savaş hem de müzakereleri aynı anda yürütmüştür. 10 Ağustos 1920'de Ermenistan ile Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşma'ya göre, taraflar askeri operasyonları durdurmalı, Ermeni birlikleri Şahtahtı-Hok-Çalhankale-Sultanlı'dan sonra Kükü'nün kuzeyine ve Pazarçay'ın batısına uzanan sınır çizgisinde durmalı ve Sovyet birlikleri Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan'ı işgal etmeliydi. Ayrıca Ermeniler, Gümrü-Şahtahtı-Culfa demiryolunu askeri olmayan amaçlar için kullanabilirlerdi (ACDA, d. 20, ss. 171-172).

3.1. Nahçıvan'da Rusya ve Türkiye Ortak Harekâtı

Yerasimos'a göre, 28 Temmuz 1920'de yapılan müzakerelerde Müslümanlarla Ermeniler arasında bir anlaşmaya varıldı, ardından ise Şerur sakinleri topraklarından sürüldü ve yerlerine Ermeni mülteciler yerleştirildi (Yerasimos, 2015, s. 333). Ancak 28 Temmuz 1920'de uzun zamandır beklenen Bolşevik Ordusu (28. Tümenin 1. Kafkas Süvari Alayı) Nahçıvan'a geldi ve 29 Temmuz 1920'de alay komutanı Ermenilere ultimatoma vererek Şahtahtı'dan çekilmelerini ve görüşmeler için temsilciler göndermelerini talep etti. Bolşevik ultimatoma ardından Ermeniler de Nahçıvan Milli Şurası'na 31 Temmuz 1920 öğle saatlerinde sona erecek bir ultimatoma sunarak teslim olmazlarsa askeri operasyonlara başlayacaklarını bildirdiler. Bu nedenle Kızıl Süvari Alayı ile Nahçıvan'a gelen Halil Paşa, Araplar köyü çevresindeki Türk müfrezesinin acilen Nahçıvan'a gelmesini istedi. Kâzım Karabekir Paşa'nın onayıyla 31 Temmuz 1920'de Nahçıvan'a hareket eden müfreze, 1 Ağustos akşamı Nahçıvan şehrine vardı (Atnur, 2001, s. 330).

Türk ve Bolşevik güçlerin Nahçıvan'da birleşmesinin ardından bölgede yeni bir örgütlenme dönemi başlamış, yerel halkın temsilcileri, Ruslar ve Azerbaycanlı subayların katılımıyla Revkom (Revolutsionnyy Komitet-Devrim Komitesi) oluşturulmuştur. A. Kadimov, M. Bektaşov, F.

Mahmudbeyov, G. Askerov, C. Babayev, H. Aliyev, Necefgulu Necefov ve Ahmed Azimov gibi Bolşevizm ideolojisinin savunucuları da bu örgütlenme de yer aldılar. Erzak Komitesi Başkanlığı'nı Hacı Mahsudî, Harbiye Komiserliği görevini ise General Habib Selimov icra ediyordu (Mədətov, 1958, s. 73).

Revkom ilk olarak Ermenilerin 31 Temmuz 1920 tarihli ultimatolarına karşılık vererek icraatlarına başladı. Ermenilere verilen bu ultimatomla Şahtatı bölgesinin acilen boşaltılması talep edildi. Ayrıca Revkom'dan Neriman Nerimanov'a gönderilen 10 Ağustos 1920 tarihli bir mektupla halkın oy çokluğuyla Nahçıvan bölgesini Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiği bildirildi (Atnur, 2001, s. 369).

Azerbaycan Devrim Komitesi'nin verdiği talimatlar doğrultusunda Nahçıvan Devrim Komitesi; Eski Nahçıvan Milli Şurası'nın tüm yönetim organlarını kaldıracak ve bunların yerine Sovyet idari sistemini getirecek ve Burjuva toprak mülkiyetinin kaldırarak köylüleri siyasi mücadeleye çekecek ve onlara devlet hayatında söz hakkı verecekti. Revkom bu hedefler doğrultusunda bölgede kendi yönetim yapısını oluşturmaya başladı ve Bolşevik karşıtı halka karşı bir sindirme kampanyası başlattı. Böylece han ve beylerin mülkleri ellerinden alınmış, diğer yandan 23 Ağustos 1920'de İran'a gelen göçmenleri getirmek ve yerleştirmek için bir komisyon kurulmuştur (Mədətov, 1958, ss. 73-77).

Ama işler pek iyi gitmedi. Nahçıvan Ordusu'nun ikmalinde, özellikle Türk-Kızıl müfrezesinde ve nüfusta iâşe sorunları vardı. Bu nedenle 1920 Ağustos ayı sonunda Revkom üyeleri arasında köklü bir değişim yaşandı. Türk subayları Revkom'a katıldı. Naim Cevat Bey Harbiye, Doktor Derviş Bey Sıhhiye, Yüzbaşı Fuat Bey İâşe Komiserliklerine, Üsteğmen Asım Bey iâşe Komiser Yardımcılığı ve "Tekalif-i Harbiye Komisyonu" azalığına atanmışlardı, Revkom Başkanı da İbrahim Ağa idi. Revkom'un üyeliğinin yenilenmesinin ardından Nahçıvan ve Ordubad'da yerel teşkilatlar kurulmuş ve Revkom adına 24. Alay 2. Muhafız Taburu Tahir Bey Ordubad Bölgesi komutanlığına atanmıştır (Atnur, 2001, s. 369).

18 Ağustos 1920 sabahı Nahçıvan'a gelen Sovyet elçilik heyetinin ilk birlikleri Beyazıt'a doğru hareket etti. Halil Paşa da 23 Ağustos 1920'de Sovyet elçiliğinin 2. Bölüğü ile Nahçıvan'dan ayrılarak 24 Ağustos 1920'de Maku'ya, ertesini gün Beyazıt'a ulaştı. Halil Paşa ve Sovyet elçiliği heyeti, Albay Cavit Bey tarafından Beyazıt'ta karşılanarak ardından 27 Ağustos 1920'de Doğu Cephesi Genelkurmay Başkanı Albay Kâzım (Orbay) Bey'in bulunduğu Karaköse'ye (Ağrı) geldi. Halil Paşa Heyeti ve altınları Kâzım Bey'e teslim ederek Nahçıvan'a dönerken, Heyet Erzurum'a doğru yola çıktı. Aylarca süren bekleyişin ardından zaman geldi ve iki ülke arasında sağlam bir köprü daha kuruldu (Atnur, 2001, s. 374).

Ağustos 1920’de Azerbaycan Devrim Komitesi ve 11. Kızıl Ordu Askeri Devrim Konseyi’nin kararıyla Nahçıvan’a olağanüstü komiser olarak atanan Bahadır Velibeyov’un Ermeni yanlısı faaliyetleri Türk Askeri Komutanlığının dikkatini çekti. Bu nedenle Aralık 1920’de B. Velibeyov Erivan’a giderek Nahçıvan’daki durumu Ermeni Devrimci Komitesi’ne bildirdiğinde Türk Ordusu’nu bu konuda önlem almaya zorladı. Kâzım Karabekir Paşa’nın Doğu Cephesi birliklerinin siyasi işleriyle ilgilenen Nahçıvan’da konuşlanmış (karargâh Şahtahtı köyünde bulunan) birliklerin komutanı Veysel Bey, Erivan’dan dönen Velibeyov’u Nahçıvan’ı Ermenistan’a satmakla, yani vatana ihanetle suçladı ve iki gün Şahtahtı’da tuttu (Cəfərli, 2017, s. 196).

1920 Eylül ayı başlarında Nahçıvan’da olağanüstü bir soruşturma komisyonu kurulmuş ve Ekim ayında Devrimci Komite’nin kararıyla eski mahkeme sistemi kaldırılarak yeni halk mahkemeleri kurulmuştur. Akabinde Nahçıvan bölgesinde hayatın normalleşmesi ve Taşnak saldırganlığının önlenmesinde Türk Ordusu birlikleri önemli rol oynamış ve Kızıl Ordu’nun ana noktadaki tüm tedbir ve faaliyetleri, Türk Ordusu’nun temsilcisi ile müzakereler ve anlaşmaya varılmasının ardından gerçekleştirilmiştir. Arazdeyen istasyonundan Culfa istasyonuna kadar silahlı Türk askerleri istasyon ve duraklarda durarak trenlerin hareketini kontrol ediyordu. Türk Subayı Hikmet Efendi, posta-telgraf ve haberleşme işlerinin başındaydı. Daha sonra Ordubad, Culfa, Nahçıvan, Baş Noraşen ve birçok büyük köy Türk askerlerinin kontrolüne alındı. Türklerin izni olmadan Ermenistan topraklarından hiç kimse Nahçıvan topraklarına giremezdi (Cəfərli, 2017, s. 197).

Kâzım Karabekir Paşa’nın 31 Ağustos 1920’de Halil Paşa’ya “yoldaş” diye hitap ederek gönderdiği telgrafta, o dönemde bölgede Türk Ordusu birlikleri ile Kızıl Ordu arasında bir ittifak olduğu anlaşılmaktadır. Telgrafta ayrıca: “Bana göre Taşnakların bize yönelik sürekli ve aktif saldırılarının da doğruladığı gibi, şüphesiz olarak onlar İtilaf Devletleri’nin yanında yer almaktadır. Bu nedenle Rus ve Azerbaycan Kızıl Ordusu birlikleriyle birlikte Taşnak engelini kaldırılmasını talep ediyorum. Çünkü bu, ortak hedeflerimize ulaşmayı hızlandırmak ve doğu meselesini çözmek için gereklidir. 11. Ordu’nun (Halil Bey komutasındaki ordunun) bu meselede kullanılmasına izin vermenizi rica ederim” (Karabekir, 2019, ss. 1596-1597; Cəfərli, 2017, s. 198).

Tanınmış diplomat B. Şahtahtinski, Sovyet Rusya lideri V. Lenin’e yazdığı 8 Eylül 1920 tarihli ikinci mektupta Türkiye’nin bölgedeki önemli rolünü, Türkiye ile RSFSC arasında doğrudan dostane ilişkiler kurmanın önemini ve bu ilişkilerde Nahçıvan bölgesinin önemini vurgulayarak, “Türkiye, Doğu’yu özgürleştirmemize yardım edebilir. Ancak Nahçıvan’ın Ermenistan’a tavizi, Türklerin Taşnaklara yönelik saldırılarının önündeki engeller ve son olarak gelecekte bir kısım Anadolu topraklarının Ermenistan’a verilmesi sözü, Türklerin bizim politikamıza olan inancını kaybetmesine

neden oluyor” yazmıştır (ACDA, d. 65, ss. 1-8). Bununla da Ermenistan’da Taşnak Hükümeti iş birliği içerisinde Sovyet Rusya’ya karşı Türk Heyeti’nin Nahçıvan’da yeniden güçlü konuma gelmesi Nahçıvan toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasında belirleyici rol oynadı.

3.2. Kızıl Ordu’nun Nahçıvan’da Güçlenmesi ve Nahçıvan’ın Ermenistan’a İlhakı

11 Ağustos 1920’de 11. Kızıl Ordunun 28. Piyade Tümeni Ermenistan’la sınır hattını kapattı. Taşnak çetesinin unsurları etkisiz hale getirildi. Ancak Devrim Komitesi Komutanı Cavit Bey ile birlikte yaklaşık sekiz bin Türk askeri halen daha Nahçıvan’da bulunuyordu. Bolşevikler Nahçıvan merkezinde güçlerini genişlettikçe etki alanlarını da genişlettiler ve kademeli olarak kendi cezai tedbirlerini uygulamaya başladılar. 29 Ağustos 1920’de 11. Kızıl Ordunun Kafkas Alayı komutanı Starov ve Fyodorov’un katılımı ve başkanlığında yapılan Devrimci Komite’nin bir sonraki toplantısında, Müslüman Milli Komitesi’nin liderleriyle (Cafergulu Han, Rahim Han ve oğlu İskender Han) ilgili mesele tartışıldı. Cafergulu Han’ın Milli Komite’nin kurulmasında, Nahçıvan bölgesinin Ermeni saldırganlığından korunmasında müstesna hizmetler sunduğu ve Nahçıvan büyük nüfuz sahibi olduğu belirtilmelidir. Ancak Devrimci Komite, Cafergulu Han ve Rahim Han’ı tutuklayarak 11. Kızıl Ordu askeri mahkemesine teslim edilmesine karar verdi. İskender Han’ın Tebriz’de yaşadığı dikkate alınarak mülklerini almasına ve Nahçıvan’dan ayrılmasına izin verildi. Aras-Türk Hükümeti’nin önde gelen isimleri ve yerel hükümet yetkilileri, Nahçıvan’da Bolşevikler tarafından işkence maruz kaldı ve öldürüldü (NMCDA, d. 4, ss. 1-2; Hacıyev, 2010, s. 158).

Sovyet Rusya’nın Taşnakları cesaretlendiren politikası sonucunda Ermeniler, 1920 Eylül ayı başlarında Ordubad’a beklenmedik bir saldırı başlattı. Yüzlerce sivil Türk öldürüldü, Ordubad Ermeniler tarafından yağmalandı. Ancak 18 Eylül 1920’de Nahçıvan’daki Türk askerleri ve yerel gönüllü askeri birliklerin ortak harekâtı sonucunda Ermeni Ordusu Ordubad’dan kovuldu. Ağustos-Kasım 1920’de A. Şadlinski’nin “Kızıl Tabor” müfrezeleri, Ermenilere yönelik askeri operasyonların başarıyla sonuçlanmasına büyük katkı sağladı. 7 Kasım 1920’de Taşnak saldırısına yanıt olarak, 11. Kızıl Ordu’nun Kafkas Alayı birlikleri, Türk birlikleri, yerel halktan bin beş yüz gönüllü askerden oluşan “Kızıl Tabor” müfrezeleri ve ayrıca İran’dan Nahçıvan’a geri dönen asi Şerur mültecilerinin taarruz operasyonu Şerur’un kurtarılması ve kana susamış Taşnak generali Şelkovnikov’un iki bin beş yüz kişilik tümeninin ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Yine 18 Eylül 1920’de Ermeni Ordusu’nun Ordubad’dan çıkarılmasında, genel olarak, Ağustos-Kasım 1920’de Ermenilere yönelik askeri operasyonların başarıyla sonuçlanmasında, Şerur’un kurtarılmasında, Taşnak Generali Şelkovnikov’un esir alınmasında, iki bin beş yüz kişilik tümen, yerel gönüllü öz savunma birlikleri, A. Shadlinsk’in “Kızıl Ordu

Tabor” müfrezesi ve 11. Kızıl Ordu birlikleri ile Nahçıvan’daki Türk birlikleri aktif olarak katıldı (Cəfərli, 2017, ss. 93-94, 198).

Bu esnada Stalin, 9 Kasım 1920’de Bakü’de yaptığı konuşmada, “Zengezur ve Nahçıvan’ın kime ait olduğunu öğrenmek istiyorlarsa, bu topraklar Ermenistan’ın mevcut hükümetine verilemez, orada bir Sovyet hükümeti kurulursa verilebilir” dedi (ACCÇDSBA, d. 20, ss. 170-171).

Stalin’in bu ifadesinin gerçekleşmesi uzun sürmedi. 29 Kasım 1920’de Ermenistan’da Sovyet iktidarının kurulmasının hemen ardından Azerbaycan topraklarının Ermenistan’a devri için somut adımlar atılmaya başladı. 1 Aralık 1920’de Azerbaycan Askeri Devrim Komitesi, Ermenistan’ın Bolşeviklerin kontrolüne geçmesine ilişkin bir bildiri yayınladı. N. Nerimanov imzalı açıklama, Sovyet Rusya’nın emriyle yazılmış ve Azerbaycan’ın ulusal çıkarlarına aykırı “iki Sovyet cumhuriyeti arasındaki toprak anlaşmazlıklarını” çözmeye odaklanmıştı. Bildiride: “Bundan sonra hiçbir bölge yüzyıllardır komşu olan iki halkın kanının akıtılmasına sebep olamaz. Zengezur ve Nahçıvan bölgeleri Sovyet Ermenistan’ın ayrılmaz bir parçasıdır. Dağlık Karabağ’ın çalışkan köylülerine kendi kaderlerini belirleme hakkı veriliyor” (NMCDA, d. 15, s. 16).

2 Aralık 1920’de Orjonikidze, Rus liderliğine Azerbaycan topraklarının Ermenistan’a devredilmesi hakkında bilgi verdi ve o gün RSFSC ile Sovyet Ermenistan’ı arasındaki bu açıklamayı “insanlık tarihinde benzeri görülmemiş önemli bir tarihi eylem” olarak nitelendirdi. Böylece 29 Kasım 1920’de Ermenistan’da Sovyet iktidarının kurulmasının hemen ardından Azerbaycan topraklarının Ermenistan’a devredilmesi yönünde somut adımlar atıldı. Ancak N. Nerimanov ve yakın silah arkadaşlarının cesur ısrarı ve ilkeliliği, Ermenilerin Orjonikidze ve grubunun onayıyla, Nahçıvan’ı Ermenistan’a bağlama girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (Quliyev, 2008, ss. 158-159).

4. Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarına Göre Nahçıvan

Türk ve Ermeni temsilciler arasındaki barış görüşmeleri, Türk tarafının verdiği ateşkes şartlarını Ermenilerin kabul etmesiyle 25 Kasım 1920’de Gümrü’de başladı. Kâzım Karabekir Paşa öncülüğündeki Türk heyeti; Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri), Erzurum Valisi Hamid Kapancı Bey ve A. Hatisyan öncülüğündeki Ermeni heyeti; Avram Gulhandanyan ve Stepan Gordanyan hazır bulundu. İki ülke arasındaki müzakereler 2 Aralık 1920’de sona erdi ve aynı gün gece yarısı Gümrü Antlaşması imzalandı (Karabekir, 2019, ss. 1707-1708).

On sekiz maddelik Gümrü Antlaşması’nın 2. ve 12. maddeleri Nahçıvan’a atıfta bulunmaktadır. 2. maddeye göre Nahçıvan’ın sınırları ve statüsü şu şekilde belirlendi: “Kükü Dağı (10282)- (8022)- Kemesür Dağı (8160), Kurdukulak Köyü- Sayat Dağı (7868)- Arpaçay evleri (3080)- Kömürlü Dağı (6930)- Saraybulak (8071). Ararat İstasyonu, Aras Nehri yakınlığındaki Aşağı Karasu munsabı hattının güneyindeki Nahçıvan,

Şahtahtı, Şerur mıntıkasında bilahare referandumla tayin edeceği şekli idareye ve bu idarenin ihtiva edeceği araziye Ermenistan müdahale etmeyecek ve işbu mıntıkada şimdilik Türkiye himayesinde bir idare tesis olunacaktır” (Hacıyev, 1999, ss. 9-10).

12. maddenin Nahçıvan ile ilgili bölümü şöyledir:

Antlaşma'nın her iki tarafı da karşı tarafa ait mülk ve malları kendi demiryolları ve genel olarak tüm ulaşım yolları üzerinden serbestçe taşımayı ve karşı tarafın deniz yoluyla veya başka bir yere geçişini hiçbir şekilde engellememeyi taahhüt eder. Türk Hükümeti, Şerur, Nahçıvan, Şahtahtı ve Culfa yolu ile İran, Maku, Ermenistan arasındaki geçiş çalışmalarının serbestliğini sağlayacak (Hacıyev, 1999, s. 12).

Gümrü Antlaşması'ndan sonra Develi ve Arazdeyen dışında bugün hala geçerli olan Nahçıvan'ın sınırları büyük ölçüde çizilmiş ve nedense Türk topraklarını Urhanlı, Kamerli ve daha da önemlisi Büyük Vedi ile 1920'de Ermenilerin saldırısına uğrayan çevredeki birçok köy Ermeniler tarafından işgal edildi. Bununla da Develi, Nahçıvan'ın kuzeybatı sınırı oldu. Bu antlaşmaya göre Türk Generali Veysel Bey kendisini geçici olağanüstü komiser ilan etti, müfrezeleriyle Noraşen dahil Ermenistan sınır noktalarını kontrol altına aldı. Kâzım Karabekir Paşa'nın 26 Aralık 1920'de Veysel Bey'e gönderdiği telgrafta, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Nahçıvan'a müdahalesinin doğru olmadığı, bu iki ülkenin Nahçıvan'a geçici komiser atamayacağı, böyle bir durumda Türk Hükümeti'nin gerekli tedbirleri alacağı belirtiliyordu. Bu, Türkiye'nin Nahçıvan'ı kendi parçası olarak görmesinden ileri geliyordu (Atnur, 2001, s. 402; Quliyev, 2008, s. 159). Ancak her halükârda Gümrü Antlaşması, Nahçıvan'ın işgalinin önünü kesen ve gelecekte anavatana birleşmesindeki mihenk taşıydı.

Bu sıralarda görünürde halkı sevindiren başka bir gelişme daha oldu. Halkın sert tepkisi, özellikle Veysel Bey'in Nahçıvan eylemleri sonucunda, muhtemelen Sovyet Rusya Hükümeti'nin tavsiyesi üzerine Ermenistan yönetimi taktik değiştirdi. Nahçıvan halkının tepkisini yumuşatmak, propaganda ve aldatıcı araçlarla onları aldatmak için bir bildiri hazırlandı. Nahçıvan'a kendi kaderini tayin etme yetkisi veren bu beyanname, 26 Aralık 1920'de Baş Noraşen'de Velibeyov tarafından kamuoyuna açıklandı. Ancak aynı gün, 26 Aralık 1920'de Ermeni İhtilal Komitesi, Nahçıvan hakkında geniş bir açıklama yaparak Nahçıvan'ın Ermenistan'a “gönüllü” olarak katıldığını bildirdi. Aslında Nahçıvan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı fikri bu açıklamada reddedildi. Ancak Nahçıvan halkının bu “barışçıl” görünümlü Ermeni işgaline karşı örgütlü, keskin ve kararlı protestoları sonuçsuz kalmadı ve Nahçıvan'a kendi kaderini bağımsız olarak belirleme hakkı veren yeni bir belgenin açıklanmasıyla sonuçlandı. Sadece iki gün sonra, 28 Aralık 1920'de Ermeni Devrim Komitesi, Nahçıvan'ı bağımsız bir Sovyet olarak tanıdığını ve ona karşı toprak iddialarından vazgeçtiğini açıkladı (Cəfərli, 2017, s. 100; Atnur, 2001, s. 412). Aslında Ermenistan'ın Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın bir

parçası olarak değil de bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınması, bilinçli planlarının bir parçasıydı. Ermenistan, Nahçıvan'ı bağımsız bir varlık olarak tanıyarak gelecekte onu ilhak etmeyi amaçlıyordu (Hacıyev, 2018, s. 173).

Veysel Bey, Nahçıvan'da Ermenistan ile Sovyet Rusya arasında oynanan oyunları sabote etmeye çalışırken, TBMM ve hükümet de faal adımlar attı. Dışişleri Vekili Ahmed Muhtar Bey, 19 Şubat 1921'de Hüseyin Avni Bey'in ifade ettiği meseleye yanıt vererek, "Gümrü Antlaşması'na göre Nahçıvan Türkiye'nin himayesinde idi ve Türk askerleri bölgede kontrolü ellerinde tutuyordu" (Atnur, 2001, s. 412).

4.1. Moskova Antlaşması'nda Nahçıvan Meselesi

Dışişleri Vekili Muhtar Bey'in 27 Aralık 1920'de Çiçerin'e gönderdiği mesajda, Ermenistan'a sebepsiz yere bırakılan Nahçıvan ve Karabağ halkının şiddetli protestolarına değinildi ve Türkiye'den Moskova'ya gidecek delegasyon tarafından tartışılan ana konular Sovyet Rusya hükümeti ile ortak çalışmalarda Nahçıvan üzerinde durulmasıydı. Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal'e Nahçıvan'ın Tür Kapısı⁴ olduğunu hatırlattı ve ona göre hareket etmesini istedi (Atnur, 2001, s. 412; Hacıyev ve Həbibbəyli, 2007, s. 27).

Ancak Moskova müzakerelerinde Türkiye'nin Nahçıvan'ı bırakmak istememesi teklifi Rus tarafı tarafından kabul edilmeyince Türk heyeti Nahçıvan'ın Türkiye ve Azerbaycan'ın himayesinde kalmasını önerdi. Bu durum Nahçıvan'ın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en kısa mesafe ve tek nokta olması, bölgenin Moskova ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerde önemli bir aracı rolü oynamasıyla da ilgiliydi. Ayrıca 4 Haziran 1918 Batum Antlaşması ile Nahçıvan Türkiye'ye teslim edildiğinden beri Türkler bölgeyi kendi toprakları olarak görmüşlerdir. Bu müzakerelere Azerbaycan temsilcisi Behbud Şahtatinski de katılmaktaydı. Stalin, Şahtatinski'nin Nahçıvan meselesindeki görüşünü sorduğunda, "Nahçıvan'ın Rusya himayesinde bağımsız bir devlet olarak kalmasının kabul edilebilir olduğunu" yanıtını aldı. Sonuç olarak, Türk Heyeti Moskova Antlaşması'na Azerbaycan'ı tekrar Sovyet Rusya'nın baskısı altında hareket etmeyerek Nahçıvan'ı Ermenistan'a bırakmamaya çağırın özel bir açıklama ekledi (Qafarov, 2018, ss. 406-407; Atnur, 2001, s. 412).

Rus delegeleri sadece Nahçıvan'ın muhtariyeti konusunun Azerbaycan himayesinde tartışılmasını ve sınırlarının belirlenmesini teklif etti. Onlara göre, Türkiye'nin kendi himaye haklarını ileri sürmesi için önerdiği formül kabul edilemez. Çünkü Gümrü Antlaşması henüz onaylanmadığı ve koruma temeli olarak kabul edilemeyeceği için, yerel halkın bölgeye askeri birlikleri davet etmesinin yasal bir anlamı olmadığından himaye için temel sayılamaz. Ayrıca Azerbaycan bu müzakerelerde resmi olarak temsil edilmemektedir ve ilgili yükümlülük de alamaz. Bu nedenlerden dolayı Sovyet Rusya tarafının "Nahçıvan vilayetinin Azerbaycan'la sürekli

⁴ Nahçıvan'la ilgili bu ifade daha önce Kâzım Karabekir Paşa tarafından "Şark'ın Kapısı" olarak kullanılmıştır.

ilişkide olması ve onun himayesi altında muhtariyetten yararlanması” teklifi, “Azerbaycan’ın bu himayeyi herhangi bir üçüncü devlete taviz vermemesi” şartıyla kabul edildi. Bütün bunlara göre de Sovyet Rusya tarafının “Nahçıvan vilayetinin Azerbaycan’la sürekli ilişkide olması ve onun himayesi altında özerklikten yararlanması” formülü Türkiye’nin “Azerbaycan’ın bu himayeyi herhangi bir üçüncü devlete taviz vermemesi” şartıyla tamamlandı. Nahçıvan bölgesinin sınırlarının belirlenmesi de askeri uzmanlara bırakıldı (Qafarov, 2018, s. 407).

14-16 Mart 1921 tarihlerinde iki oturumda düzenlenen Moskova Konferanslarında Nahçıvan meselesi ilk oturumda çözüme kavuşturulmuştur. Moskova Antlaşması’nın Nahçıvan sınırlarını belirleyen ilgili maddesi 3. Madde olup aşağıdaki gibidir:

Her iki akit taraf, Azerbaycan’ın bu himayeyi asla üçüncü bir ülkeye devretmemesi koşuluyla, Nahçıvan eyaletinin işbu antlaşmanın Ek 1(b)’de belirtilen sınırlar içinde Azerbaycan’ın koruması altında özerk bir bölge oluşturacağını kabul eder. Üçgen oluşturan Nahçıvan arazisinin Aras talveg çizgisinin doğusu ile Dehne Dağı (3829)- Veli Dağ (4121)- Bağırsak (6587)- Kömürlü Dağı (6930) kesiminde, bu toprakların Kömürlü Dağından (6930) başlayıp Saray Bulak (8071)- Develi istasyonundan geçerek Karasu’nun Aras ile birleştiği yerde sona eren sınır çizgisi Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan yetkili temsilcilerinden oluşacak bir komisyon ile belirlenecekti (ACCŞDSBA, d. 19, ss. 41-59).

16 Mart’ta artık üzerinde uzlaşmaya varılmış olan Ek 1(b) ise aşağıdaki sınırları içeriyordu:

Ararat (Develi) istasyonu- Saray Bulak dağı (8071)- Kömürlü Dağı (3080)- Sayat Dağ (7868)- Kurt Kulak köyü- Hamasur Dağı (8160)- (8022) yüksekliği- Kükü dağı (10282) ve eski Nahçıvan bölgesinin idari sınırlarının doğusu (Hacıyev, 1999, ss. 14-21).

Böylece Azerbaycan ve Ermenistan’ın Sovyet Rusya ile birlikte Nahçıvan’ın statüsünü değiştirme olasılığı ortadan kalktı (Atmur, 2001, s. 413).⁵ Görüşmelerin sonunda ise Lenin’in Taşnaklarla imzaladığı 10 Ağustos 1920 tarihli mutabakatına ilişkin Moskova’da müzakerelerde bulunan Türk temsilciler Bekir Sami Bey ve Yusuf Kemal Bey’e, “Antlaşma’yı imzalamakla hata yaptığımızı anladık ve hatamızı düzelterek. Biz düzeltmezsek, siz düzeltirsiniz” dedi (Cəfərli, 2017, s. 91). Diğer yandan daha önce imzalanan mütarekelerin aksine Moskova Antlaşması ile artık Nahçıvan bağımsız bir devlet olmaktan çıkıp anavatana birleşmiş ve böylece düşman işgaline karşı da savunmasız kalmamıştır.

⁵ Moskova Antlaşması’yla ilgili detaylı bilgi için bkz. ACDA, f. 28, l. 1, d. 58, ss. 143-146.

Müzakerelerin ardından antlaşma kapsamında Bakü'ye gelen Türk Heyeti ile Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye eden Nerimanov arasında ilginç bir görüşme yaşandı:

Arada bir gün Reis-i Hükümet Neriman Nerimanov geldi, Hariciye Komiseri de yanında idi. Geldi bize dedi ki: Sizinle akdedilecek ne muahedemiz vardır? Dedik, bizim sizinle akdedilecek muahedemiz vardır, ezcümle Nahçıvan meselesi, çünkü biz Nahçıvan'ın hakkı himayesini, Azerbaycan'a bir şart ile terk ettik. O da Azerbaycan'ın bu hakkı himayeyi asla üçüncü bir devlete terk etmemesi idi. Yani bir gün olur da aralarındaki komünistlik münasebatı galebe eder de Azerbaycan, Nahçıvan'ı Ermenistan'a veyahut Rusya'ya terk etmeye kalkışacak olursa o zaman bizim, Azerbaycan'ın Nahçıvan'ı himayesi taahhüdünden vareste kalmasını temin içindi (Atnur, 2001, s. 413).

4.2. Kars Antlaşması ve Nahçıvan

Moskova'da yapılan müzakereler sonucunda belirlenen Nahçıvan'ın durumu, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Veysel Bey'e iletildi. Moskova Antlaşması'na göre, Türk makamları Velibeyov'un bölgeden çekilmesini sağladı ve Nahçıvan bölgesine Talıpzade Yusuf Ziya Bey gibi uzlaşmacı isimleri Nahçıvan Harp Komiseri olarak atadı. Türk yetkililer, Bolşevikler ile artık Sovyet kontrolü altında olan Nahçıvan bölgesinin sakinleri arasında uzlaşma yaratmak istiyordu. Bu nedenle Kâzım Karabekir Paşa, 23 Mart 1921'de Veysel Bey'e gönderdiği telgrafında, halkla Bolşeviklerin yakınlaştırılması çağrısında bulunmuş, bu yükümlülüğün yerine getirilmesinin Türk müfrezesinin bölgeyi terk etmeden önce, bunu dini ve vicdani bir görev ilan etti.⁶ Aksi takdirde, insanlar gelecekte zor durumlarla karşı karşıya kalabilir. Nitekim Veysel Bey, 15 Nisan 1921'de kendisine gönderilen tahliye emrinin ardından Şahtahtı'yı boşaltmaya başladı. Nihayet 16 Nisan 1921'de Nahçıvan toprakları tamamen boşaltıldı. Bu, Mayıs 1918'de Nahçıvan halkını Sovyet rejimine bırakmakla sonuçlanan Türk askerlerinin Nahçıvan dönemini sona erdirdi ve Nahçıvan halkı Sovyet rejimi ile baş başa kaldı (Atnur, 2001, ss. 442-443).

Sovyet hükümetinin rızası ve katılımıyla Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye arasında Kars'ta bir konferans düzenlenmesi kararlaştırıldı ve Türk tarafı Ağustos ayında temsilcilerini atadı. Sovyet Rusya yönetiminin Türkiye'ye yönelik soğukkanlı politikaları görüşmeyi bir süre erteledi ancak Sakarya Zaferi'nin ardından Sovyet politikasında yaşanan değişiklik Kars Konferansı hazırlıklarını hızlandırdı. Nitekim, Moskova Antlaşması, 23 Eylül 1921'de Kars'ta düzenlenen bir törenle Türk ve Sovyet

⁶ Aslında bu durumun temelinde Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde Bolşeviklere karşı yürütülen isyan ve mücadelelerin etkisi azımsanmayacak kadar çoktur. Aynı durumun Nahçıvan'da yaşanması Türkiye-Sovyet Azerbaycan'ı ilişkilerini zedeleyebilir ve Nahçıvan bölgesi yeniden kaosa sürüklenebilirdi.

temsilcileri arasında teati edildi. 26 Eylül 1921 günü saat 10.00'da Kars Konferansı'na katılacak olan Sovyet Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan temsilciler Kars'a geldi. Konferansa Türkiye'yi temsilen: Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Türkiye'nin Azerbaycan temsilcisi Memduh Şevket Bey, Burdur Milletvekili Veli Saltıkgil; Ermenistan tarafından: Dışişleri Komiseri İskinaz Maravyan ve Dahiliye Komiseri Bogos Makenzyan, Azerbaycan'ı temsilen: Halk Komiseri Behbud Şahtatinski, Gürcistan adına: Kara ve Deniz Kuvvetleri Komiseri Şalva Eliava, Dışişleri ve Maliye Komiseri Aleksandr Svanidze, Rusya tarafından: Letonya temsilcisi Jak Hanteski katıldılar (Karabekir, 2019, ss. 1895-1898; Atnur, 2001, ss. 444-445).

Karşılıklı konuşmalarla devam eden Kars Konferansı'nın ana konuları hiç şüphesiz Batum ve Nahçıvan meselesiydi. Bu nedenle Türk Heyeti, Gürcistan ve Azerbaycan temsilcilerinden yukarıdaki bölgelerdeki durum hakkında bilgi istedi. Nahçıvan hakkında Şahtatinski şu bilgileri iletti:

Nahçıvan mıntıkası Azerbaycan'ın koruması altında özerk bir halk Sovyetler Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir. Bu cumhuriyetin kendi Halk Komiserleri Sovyet'i vardır ve Azerbaycan bu cumhuriyette bir temsilciye de sahiptir. Şimdiye kadar Nahçıvan'ın maddi gereksinimleri Azerbaycan tarafından karşılanmaktadır. Azerbaycan Hükümeti'nin müessese ve okulları millileştirmek hakkındaki emirleri kısmen bu bölgelerde tatbik edilmektedir. Mezhep ve vicdan hürriyetinden bahsetmeye gerek bile yok. Çünkü bunlar Şura usulünde idare edilen ülkelerin kaidelerinden birisidir (Atnur, 2001, s. 445).

13 Ekim 1921'de, on sekiz gün ve altı oturumdan sonra, taraftarlar yirmi maddeden oluşan Kars Antlaşması'nı imzaladılar (Quliyev, 2008, s. 164; Karabekir, 2019, ss. 1900-1920; Hacıyev ve Həbibbəyli, 2007, s. 29; Hacıyev, Dövlətçilik Tarixində, 2018, s. 177). Moskova Antlaşması'na küçük değişikliklerle son bulan Kars Antlaşması'na göre Nahçıvan bölgesinin statüsü ve sınırları aşağıdaki şekilde belirlendi.

Beşinci Madde: “Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Şuralarının antlaşmanın üç numaralı ekine uygun olarak kabul ettiği sınırlar içinde Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan kontrolünde özerk bir alan olarak var olmasında hemfikirdirler” (Hacıyev, 1999, s. 25).

Urmiye Köyü oradan düz bir çizgi ile (Arazdeyen) İstasyonuna (bu istasyon Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetine kalacak) daha sonra düz bir çizgi ile batı Taşburun (3142) Dağına-Su ayırımı hattıyla doğu Taşburun Dağına (4108) Cehennem Deresi Bağarsık Dağı'nın (6607) yahut (6587) su ayırımı hattını takip ederek Ravona (Bulak) güneyinde keser. Oradan eski Erivan Kafkası'nın ve Şerur-Dereleyez'in yönetim sınırını izleyerek

6629 rakımlı tepeden Kömürlü Dağ (6839 veya 6930) ve oradan 3080 rakımlı tepeye Sayat Dağ (7868) (Kurd Kulak) Köyü Gamasor Dağ (8160)-8022 rakımlı tepe ve Gökdağ (10282) ve eski Nahçıvan Kazası'nın yönetim sınırının doğusu. (Atnur, 2001, s. 445).

Kars Antlaşması'nda Nahçıvan sınırlarının Gümrü ve Moskova Antlaşmalarına aykırı olarak küçültüldüğü, Develi ve Arazdeyen'in Ermenistan'a verildiği belirtiliyor. Bununla birlikte, Ermenistan'a iki Türk tarihi yerleşim merkezinin daha verildiği bilinmektedir. Nahçıvan'ın sınırı ise Sederek'te sona ermektedir (Atnur, 2001, s. 445-446).

5. Nahçıvan'ın Azerbaycan SSC Yönetimine Geçmesi

22 Mayıs 1922'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Azerbaycan Milli Komiserliği tarafından sunulan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Nahçıvan SSC Anayasası taslaklarını görüştü. Düzenlemede, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan SSC'nin himayesi altında bağımsız bir cumhuriyet ilan edilerek, Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı verilsin" denildi. Düzenlemede belirtildiği gibi, Nahçıvan bölgesinin devlet yönetimi Azerbaycan SSC Anayasası'na uygun olarak düzenlenir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Nahçıvan SSC Anayasası taslakları, Azerbaycan Milli Komiserliği tarafından sunuldu ve Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından görüşüldü. Tasarıların son hali özellikle Nahçıvan'ın özerkliği konusunda Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin tartışmasına sunuldu. Kasım 1922'de, V. I. Lenin'in liderliği altında Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yaratılması gerekliliği konusunda karar aldı. Aralık 1922'de, Transkafkasya Sovyetler Birliği'nin Birinci Kongresi, Nahçıvan ile ilgili bir karar aldı: "Nahçıvan Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir" (Mədətov, 1958, ss. 145-149).

Rusya Komünist Partisi Politbürosu, Güney Kafkasya Bölge Komitesi'nin Yürütme Kurulu, 18 Ocak 1923 tarihli Güney Kafkasya Sovyetler Birliği Birinci Kongresi kararına dayanarak, "Nahçıvan'ı Özerk Cumhuriyet'e dönüştürmeyi, Nahçıvan Halk Komiserleri Konseyi'ni ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İcra Komitesi'ni oluşturmayı" önerdi (Hacıyev, 2018, ss. 182-183). 27 Şubat 1923 tarihinde Üçüncü Genel Nahçıvan Sovyetleri Kongresi, Nahçıvan SSC'nin özerklik hakları temelinde Azerbaycan SSC'nin bir parçası olma meselesini geniş şekilde tartıştı ve bölgenin ayrılmaz bir parçası olarak Azerbaycan'a dahil edilmesini gerektiğini bildiren bir bildiri yayınladı. Kongrenin kararıyla kazalar lağvedildi ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin tüm bölgesi Tumbul, Cehri, Abragunus, Şahtahtı, Noraşen ve Ordubad adlı altı bölgeye ayrıldı (Hacıyev, 2018, ss. 183). Üçüncü Genel Nahçıvan Sovyetleri Kongresi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yasama ve icra organlarını, bölge ve idari yapısını belirledi. Kongre'nin kararları şunlardı:

1. Nahçıvan SSC, Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz bir parçası olarak ilan edilmelidir. Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olması hayati bir zorunluluk olarak kabul edilmelidir.
2. Nahçıvan Merkezi İcra Komitesi, Halk Komiserler Sovyeti ve tüm halk komiserlikleri kapatılmalıdır.
3. Gelecekte Nahçıvan'ın yönetimi için on yedi üyeli ve yedi adaydan oluşan "Nahçıvan Devlet İcra Komitesi" adlı bir komite seçilmelidir.
4. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, tüm kurumlarıyla özerk ülke hakları temelinde Azerbaycan SSC'ye dahil edilmelidir. (Mədətov, 1958, s. 152)

Azerbaycan SSC'nin 16 Temmuz 1923 tarihli üçüncü oturumunda ise Nahçıvan'ın özerk bölgesi olarak Azerbaycan SSC'nin parçası olması konusunda Nahçıvan Sovyetleri Kongresi'nin kararı onaylandı (Mədətov, 1958, s. 152; Hacıyev, 2018, ss. 182-183).

6. SONUÇ

Nahçıvan bölgesi jeopolitik konumundan dolayı ilk olarak Osmanlı Devleti tarafından ilhak edilmiş olsa da Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilmesi ve Kafkaslardan çekilmek zorunda kalmasından dolayı bu bölge önce İngilizlerin sonra ise Amerika ve Rusya'nın odağında olmuştur.

Batılı devletler burada kalıcı olamayacağından dolayı bölgeyi Ermenistan'a ilhak etmek ve böylece hem de "nefes alabilir" bir Ermenistan kurmaya çalışmışlardır. Ancak bunu kabul etmeyen Nahçıvan halkı önce silahlı mücadeleye girişmiş, daha sonra ise Azerbaycan SSC'den yardım istemiştir. Dönemin TBMM hükümeti Nahçıvan'ı kendi sınırları içinde görsen bile bu tehdide karşı koymak için yeterli güce ve desteklere sahip değildi. Özellikle, Batılı ülkelerin bölgedeki etkileri sınırlıydı ve Türkiye'nin bu ülkelerle sıkı bir bağı yoktu. Bu nedenle, Nahçıvan'daki Sovyet hakimiyetine karşı bir askeri müdahalede bulunulmadı ve Türkiye, bölgeye diplomatik ve kültürel olarak etki etmeye çalıştı.

Azerbaycan'la birlikte Batum Antlaşması'ndan doğan haklar gereği Türkiye'nin de bölgede toprak iddiaları vardı ve bu bölgelerde güçlenme ve hakimiyet kurma çabaları içerisindeydi. Azerbaycan'da daha yeni kurulan SSC hükümetinin zayıflığı ve Moskova'ya bağlı olması henüz bölgede yeteri kadar söz sahibi olmasına imkân tanımıyordu. Bundan dolayıdır ki, TBMM Hükümeti RSFC ile iş birliği içinde bulunarak Nahçıvan'da varlığını hissettirmeye çalışmıştır. Her ne kadar Türkiye belli periyotlarla Nahçıvan'ın toprak kaybı ve Ermenistan'a ilhakına mâni olmuş olsa da dönemin siyasi konjonktürü Türkiye'nin bölgeyi kendi sınırları içerisinde dahil etmeye fırsat tanımadı.

Bununla birlikte Sovyet Rusya'nın Ermenistan'la 10 Ağustos 1920 Antlaşması'na karşılık TBMM Hükümetinin Ermenistan'a Gümrü Antlaşması'nı dayatması Nahçıvan sınırlarını çizmiş ve Ermenistan'a ilhakı konusunu tamamen kapatmıştı. Devamında ise Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye Cumhuriyeti Nahçıvan'ın garantörlüğünü üstlendi. Her ne kadar bu Antlaşmalar sonucu bazı toprak kayıplarına maruz kalmış olsa da Nahçıvan, Türkiye'nin desteklediği Azerbaycan SSC'nin yönetimine dahil edilerek özerklik statüsü kazanmış ve bu sayede işgal ve/veya ilhak olunmaktan kurtulmuştur.

Böylece 1922-1923 senelerinde Nahçıvan SSC kademeli olarak Azerbaycan SSC yönetimine dahil edilerek özerklik statüsünü kazanmış oldu. Bununla da Nahçıvan Özerk SSC kurulmuş oldu ve 1990'a kadar faaliyetini devam ettirdi. Nahçıvan, bugün Azerbaycan'ın bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, yazarın doktora döneminde yaptığı çalışmalar temel alınarak hazırlanmıştır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Metinde, Etik Kurul ya da Katılımcı Onamı ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırmanın tüm aşamaları tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- ACCÇDSBA (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Çalışmaları Dairesi Siyasi Belgeler Arşivi), fon: 276, liste: 1, dosya: 13.
- ACCÇDSBA (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Çalışmaları Dairesi Siyasi Belgeler Arşivi), fon: 609, liste: 1, dosya: 20.
- ACCÇDSBA (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Çalışmaları Dairesi Siyasi Belgeler Arşivi), fon: 609, liste: 1, dosya: 19.
- ACDA (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 10, liste: 3, dosya: 69.
- ACDA (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 28, liste: 1, dosya: 20.
- ACDA (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 894, liste: 10, dosya: 80.
- ACDA (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 970, liste: 1, dosya: 65.
- NMCDA (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 314, liste: 5, dosya: 11.
- NMCDA (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 314, liste: 5, dosya: 15.
- NMCDA (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi), fon: 63, liste: 1, dosya: 4.
- Atnur, İ. E. (2001). *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cəfərli, E. (2017). *Rusiya və Türkiyənin Cənubi Qafqaz Siyasətində Naxçıvan (XX əsrin əvvəlləri)*. Naxçıvan: Əcəmi NPB.
- Esin, D. D. (2006). Millî Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22.
- Hacıyev, A. (1994). *Qars və Araz-Türk Respublikalarının Tarixindən*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Hacıyev, İ. (1999). *Gümrü, Moskva, Qars Müqavilələri və Naxçıvanın Taleyi*. Bakı: Elm.
- Hacıyev, İ. (2010). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvan*. Naxçıvan: Əcəmi NPB.
- Hacıyev, İ. (2018). *Naxçıvan Azərbaycanın Dövlətçilik Tarixində*. Bakı: Elm Yayınevi.
- Hacıyev, İ., & Həbibbəyli, İ. (2007). *Mustafa Kamal Atatürk və Naxçıvan*. Bakı: Nurlan.
- Hüseynzadə, L. (2018). *Araz Şahiddir. Türk Ordu Generalı Kâzım Qarabəkir Paşa Naxçıvanda (1918-1920-ci illər)*. Bakı: ADPU Mətbəəsi.

- Karabekir, K. (2019). *İstiklal Harbimiz* (H. Öz, Ed.). İstanbul: Truva Yayınları.
- Mədətov, Q. (1958). *Naxçıvanda Sovet Hakimiyyətinin Qələbəsi və Naxçıvan MSSR-nin Təşkili*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Qafarov, V. (2018). *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*. (E. Recebov, Çev.) İstanbul: TEAS PRESS.
- Quliyev, C. (2008). *Azərbaycan Tarihi Yeddi Cildə*, Cilt: 6. Bakı: Elm.
- Rahımlı, U. (2023). Nahçıvan'da İngiliz ve Amerikan General Valiliği (1919-1920). Bildiri sunulduğu kongre: *UBAK, 16. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, Ankara, Türkiye, 11-12 Mart 2023.
- Yerasimos, S. (2015). *Milliyetler ve Sınırlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.